

УДК 343.98.06

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Полянська Г. С.

Донецький юридичний інститут МВС України, м. Донецьк, Україна

Статтю присвячено висвітленню методологічних основ криміналістичної діагностики як самостійного вчення в науці криміналістиці. На основі визначень поняття й сутності криміналістичної діагностики, що запропоновані вітчизняними та зарубіжними вченими, зроблено спробу осмислити, яке місце займає криміналістична діагностика в розкритті й розслідуванні кримінальних правопорушень.

Ключові слова: "криміналістична діагностика", "діагностична ознака", "методологія".

Вирішення проблем розкриття та розслідування злочинів неможливе без подальшого розвитку криміналістики. При цьому ми виходимо із визначення криміналістики як науки про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про кримінальне правопорушення та його учасників, збирання, дослідження та оцінки доказів та заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобах і методах здійснення кримінального провадження. Мета даної статті полягає в тому, щоб на основі аналізу методологічних основ, практики використання положень криміналістичної діагностики, визначити її роль і місце у розкритті й розслідуванні злочинів.

Проблеми криміналістичної діагностики мають певне висвітлення в наявних працях вітчизняних і зарубіжних вчених, чий науковий здобуток складають теоретичну основу дослідження, зокрема, це праці: Т.В. Авер'янової, Л.Й. Ароцкера, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, О.Ф. Волинського, В.Г. Гончаренка, О.В. Гортинського, Г.І. Грамовича, Г.Л. Грановського, С.В. Дубровіна, А.В. Іщенко, В.Я. Колдіна, Ю.Г. Корухова, В.К. Лисиченка, Н.І. Клименко, М.О. Новосолової, О.С. Подшибякіна, Т.М. Пучкової, О.Р. Росинської, М.В. Салтевського, Ю.П. Сєдих-Бондаренка, М.О. Селіванова, В.О. Снеткова, В.О. Тимченка, О.О. Ейсмана, Б.І. Шевченка, М.П. Яблокова та ін. які розглядали концептуальні основи криміналістичної діагностики, як окремий метод пізнання, що дає змогу отримати уявлення про механізм злочинних дій на основі його відображення в об'єктах матеріального світу. Проте невпинний поступ науково-технічного прогресу та впровадження його результатів у криміналістичну практику, розвиток багатьох загальнонаукових та окремих теоретичних засад науки криміналістики, а також реалії сучасної практики роботи органів досудового розслідування вказують на потребу подальших наукових досліджень цього криміналістичного напрямку.

Вивчення наукових праць вчених-криміналістів дозволяє обґрунтовано стверджувати, що теоретичні основи криміналістичної діагностики, як і криміналістичної ідентифікації виникли в надрах практики криміналістичних досліджень та судових експертиз, проте можливості і значення діагностування виходять далеко за межі експертної діяльності та роботи спеціаліста. Подальший розвиток криміналістичної

діагностики, підвищення ефективності виконання покладених на неї соціальної функції та завдань у сучасних умовах потребує розширення її пізнавальних можливостей, поглибленого вивчення її природи, закономірностей формування, забезпечення практичної реалізації знань.

Для створення наукових основ криміналістичної діагностики знадобилося здійснити аналіз і систематизацію значної кількості типових ситуативних умов, що характеризувалися як стани й властивості окремих об'єктів, а також цілісні кримінальні ситуації. Виявлені під час цього закономірності і лягли основу відповідних методик діагностичних досліджень. Такий теоретичний базис методу криміналістичної діагностики виходить з однієї із закономірностей матеріального процесу, його повторюваності, що в кінцевому висновку приводить до висновку про ситуативний характер виникнення, існування і зникнення доказів. Повторюваність подій, дій забезпечує стабільне відображення, що дає змогу виявити дані, які є загальними для усіх аналогічних процесів, а також відомості про можливі відхилення і причину таких відхилень [1, с.106-107]. Криміналістична діагностика базується на методологічному фундаменті криміналістики, який визначає принципову можливість пізнання будь-якого об'єкта, на підставі його відображення, відомостей про загальні закономірності виникнення доказової інформації як фрагмента відображеної дійсності, накопичених криміналістикою відомостей про властивості й ознаки досліджуваних нею об'єктів, методик дослідження об'єктів, які потрапляють в орбіту правового регулювання [2, с.41].

Теорія криміналістичної діагностики спирається на своїх попередниць, які мають визначальне значення для розвитку науки та вдосконалення практики використання науково-технічних досягнень в розкритті й розслідуванні злочинів і поза їх впливом формуватися не може. Це такі теорії та учення як: теорія розвитку криміналістичної науки, криміналістична теорія причинності, криміналістична теорія про механізм слідоутворення; криміналістична теорія про ознаки; теорія криміналістичної ідентифікації, використання можливостей природничих, технічних та суспільних наук у розслідуванні злочинів, про предмет криміналістики, про історію розвитку криміналістики, про способи скоєння та приховування злочинів, про використання можливостей криміналістики у окремих галузях науки та практики.

Створення криміналістичної діагностики покликане в теоретичному плані доповнити методологію науки криміналістики, яка становить собою систему її світоглядних принципів, теоретичних концепцій, категорій, понять, методів. У практичному плані криміналістична діагностика повинна забезпечити вирішення експертних завдань та аналіз слідчих ситуацій шляхом вивчення властивостей і станів об'єктів, змін, що відбулися в них в результаті злочинної дії, і виявлення на цій основі механізму скоєння злочину в цілому або окремих його фрагментів (етапів). Дослідити криміналістичну діагностику в якості елемента предмета криміналістики та частини її методології – це означає розкрити її сутність і специфіку як пізнавального процесу, показати, яке місце вона займає у вирішенні загальнотеоретичних проблем і як вона "працює" на практиці, яким чином і для вирішення яких слідчих та експертних завдань вона може бути використана.

Сутність процесу криміналістичної діагностики полягає в тому, щоб на основі розпізнання об'єкта, подібного до вже відомого, і виокремлення його з числа інших подібних, прийти до кінцевого визначення як об'єкта діагностики, його властивос-

тей, станів, змін та зв'язків з навколишнім середовищем [3, с.29]. Методологію криміналістичної діагностики визначає багато в чому наявність типових моделей дій і подій з урахуванням об'єктивних властивостей предметів, які взаємодіяли, умов їх взаємодії і в необхідних випадках властивостей особи (фізичних, психофізіологічних та інших) [3, с.65].

Вирішуючи діагностичні завдання у криміналістиці, дослідник йде від вивчення окремого до більш загального і знову до окремого. Це – вивчення окремих слідів, ознак об'єкта, явищ, подій; оцінка сукупності слідів, зіставлення з типовою моделлю подібного роду слідів (ознак) по опису, наведеному в літературі, і знову звернення до окремого з метою характеристики події, яка відбулася; кінцевої його розшифровки, уточнення, конкретизації. Очевидним при криміналістичній діагностиці є хід думок дослідника, що підпорядковується загальним законам пізнання – від чуттєво-конкретного спостереження до абстрактного мислення (оцінці ознак окремо і у сукупності, виборі варіантів, що відповідають картині ознак, яка спостерігається, оцінці результатів зіставлення досліджуваних ознак з найбільш ймовірною моделлю), і знову звернення до конкретного, до практики, до об'єкта дослідження, з тим, щоб дати достовірний висновок про об'єкт, подію, явище, що діагностується.

Основоположні принципи використання діагностики як методологічного підходу до вирішення наукових та практичних завдань були закладені філософами та медиками, котрі обґрунтували і стали застосовувати цей підхід раніше криміналістів. Це праці І.М.Осіпова, П.В.Копніна[4], К.Е.Тарасова[5], М.К.Авілова[6] та ін.

У 70-х роках минулого століття В.О.Снетковим було запропоновано поняття, описані основні елементи процесу та теорії криміналістичної діагностики, визначена в загальному вигляді сфера її застосування [7]. Зусиллями вчених В.О.Снеткова, Ю.Г.Корухова, С.В.Дубровіна та ін.. теорія криміналістичної діагностики почала розвиватися як окрема криміналістична теорія. Її основні положення полягають у наступному: криміналістична діагностика може бути визначена як окремий метод пізнання, який дозволяє отримати уяву про механізм злочинного діяння на основі його відображення в об'єктах матеріального світу; криміналістична діагностика встановлює фактичну обставину на основі самих матеріальних об'єктів, їх слідів, інших відображень фізичних процесів шляхом дослідження властивостей і станів об'єкта, відображень об'єкта, результатів дій (подій), співвідношення (зв'язків) фактів тощо.

Методичні основи криміналістичної діагностики базуються, з одного боку, на гносеологічній сутності процесу діагностування, з іншого – на солідному фундаменті загальної методології криміналістики. В цьому плані методологічну основу криміналістичної діагностики визначають: принципова можливість пізнання об'єкта, події за його відображенням; відомості про загальні закономірності виникнення доказів, включаючи речові, як засоби відображення й носіїв потенціалу криміналістично значущої інформації; відомості, що накопичені криміналістикою про закономірності виникнення об'єктів, що нею вивчаються, їх властивостях та ознаках; відомості про типові моделі відображення дій (подій) з урахуванням об'єктивних властивостей, предметів, що взаємодіяли, умов взаємодії й, за необхідності, властивостей особи (фізичних, психофізіологічних); володіння методиками дослідження об'єктів криміналістичної експертизи та усім арсеналом необхідних методів (аналогією, моделюванням, екстраполяцією, аналізом, синтезом, експериментом тощо).

Приведені положення знайшли відображення в загальній методиці процесу діагностування.

Основою криміналістичної діагностики є узагальнений і систематизований досвід, що накопичений в криміналістиці як окремій галузі знань. До того ж, цей досвід повинен базуватися на справжніх наукових закономірностях. Звідси необхідною умовою криміналістичної діагностики виступає вивчення закономірностей і створення на основі їх пізнання того фундаментального утворення, яке даватиме змогу здійснювати під час діагностування рух пізнання від конкретного до загального на рівні індукції, а потім від загального знову до окремого випадку розслідування кримінального правопорушення, тобто до дедуктивного методу. Можна погодитися з Ю.Г.Коруховим в тому, що основою діагностики є емпірика (багаторазові емпіричні спостереження), але емпірика, що піддана науковому узагальненню, науковому аналізу і синтезу, перевірена науковими експериментами. Отримані знання повинні бути здатними функціонувати і поповнюватися новими знаннями. Не останню роль у створенні таких знань і їх використанні відіграє спосіб їх виразу – мова знань, яка повинна відрізнятися достатньою точністю і відповідати спеціальним логічним вимогам [3, с.49]. Саме правильне використання та однозначне розуміння термінів має важливе значення для формування правильного діагностичного висновку, на що зверталася нами увага і в попередньому розділі даного дослідження.

Конкретність висновку, що носить діагностичний характер, залежить від обсягу й характеру інформації про досліджувану ситуацію, від міри конкретності даних про типові ситуації подібного роду, а при експертизі – ще й від ступеня деталізації питань, які поставлені на вирішення експертизи. Отже, діагностування можна представити як процес звуження й конкретизації альтернатив – аж до вибору найбільш ймовірної на стадії переходу в достовірне судження про факт. Конкретність вирішуваної при цьому задачі визначається тим, що встановлюють: одну умову з усіх можливих; встановлювана умова сама по собі достатньо конкретна, оскільки пов'язана з конкретною ситуацією, з певними об'єктами.

Поряд з методами аналогії й порівняння в діагностичному процесі широко застосовують методи моделювання, експерименту, екстраполяції. В теорії криміналістичної ідентифікації існує чітка класифікація об'єктів на ті, що ідентифікуються і ті, за допомогою яких ідентифікують, на шукані й перевірені. Подібна класифікація є і в діагностиці. Тут також об'єкти можуть бути поділені на ті, що діагностуються, і ті, за допомогою яких діагностують, шукані і перевірені. Діагностується стан, властивості об'єкта, механізм злочину. Ознаками, за допомогою яких діагностують є відображувані в матеріальному вигляді такий стан, властивості, механізм. Шуканими є ситуативні умови, що визначають динаміку події й відображені в його речовій обстановці. Тими, що перевіряються – припущення (версії) слідчого, суду, експерта, пояснення інших учасників процесу (потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого). Так, призначаючи експертизу для вирішення діагностичних завдань, слідчий, слідчий-суддя або суд завжди діють в стані невизначеності (ентропії) по відношенню до встановлюваного факту. Ступінь ентропії може бути різною, залежно від повноти (неповноти) зафіксованих умов й складності ситуації. У будь-якому випадку такі дані дозволяють конструювати певну версію (загальну, окрему), яка потребує перевірки (підтвердження або спростування) за допомогою експертизи. В якості об'єкта,

що перевіряють, може виступати, наприклад, припущення щодо динаміки ДТП, засноване на аналізі слідів, що залишилися на місці події й на транспортних засобах.

В методиці діагностичних досліджень використовують положення й розробки не лише криміналістики, а також можливості інших наук, зокрема фізики, хімії, математики, біології. Пояснюється це характером закономірностей, що лежать в основі вивчення явища, процесу, стану, а також необхідністю різнобічного підходу до розв'язання діагностичних завдань. Результати діагностичних досліджень оцінюються слідчим, прокурором, судом за загальними правилами оцінки доказів і використовуються в процесі досудового розслідування й судового розгляду на основі рекомендацій з методики розслідування окремих видів злочинів.

Спектр діагностичних завдань доволі широкий, проте об'єднує їх та обставина, що в усіх випадках в основу їх розв'язання покладається вивчення властивостей і станів об'єкта діагностики з урахуванням змін, які відбулися в ньому і тих, що визначаються умовами й факторами кримінальної ситуації. В.Г.Гончаренко визначає такі діагностичні завдання, що вирішуються на рівні суб'єктів доказування в судочинстві та шляхом проведення експертиз: а) встановлення властивостей об'єкта, включаючи його відповідність певним обумовленим чи стандартним характеристикам; б) встановлення початкового стану об'єкта; в) визначення фактичного стану об'єкта, наявності яких-небудь відхилень від його нормальних параметрів; г) встановлення причин настання якогось результату; г) встановлення причинного зв'язку між дією і зміною стану об'єкта; д) пояснення причини певного явища; е) визначення придатності певного сліду для ідентифікаційного дослідження; є) встановлення стану об'єкта в момент його відображення; ж) визначення причини зміни властивостей або станів об'єкта; з) визначення обставин і механізму утворення слідів; и) встановлення можливості настання якогось результату за певних умов; і) встановлення динамізму події; ї) визначення напрямку руху транспортного засобу за слідами його ходової частини на дорожньому покритті [2, с.41-42].

При діагностуванні результатів дій, а також співвідношення фактів, подій, головною обставиною, що потребує ретельного аналізу, є механізм події. Для вирішення діагностичних завдань, пов'язаних з вивченням механізму події, необхідно отримати доволі чітке й вірогідне уявлення щодо об'єктів, які взаємодіють, умов цієї взаємодії, стадій подій, динаміки. Так, наприклад, органи досудового розслідування можуть цікавити питання, пов'язані з дослідженням слідів пострілів, які залишилися в самій зброї, на компонентах спорядження патронів, на різноманітних перешкодах, об'єктах речової обстановки на місці події, а також на одязі й руках особи, яка підозрюється у здійсненні пострілу. Вирішення цих питань дасть змогу слідчому відтворити подію, яка відбулася на місці злочину, й порівняти отримані дані з показаннями підозрюваного й свідків. Серед діагностичних найбільш розповсюдженими є завдання, що пов'язані з дослідженням слідів пострілу на різноманітних перешкодах, найчастіше на одязі потерпілих, на меблях, частинах дверей, стін, на автомобілях тощо. Найбільш розробленими і такими, що вирішуються в категоричній формі є такі питання: чиє ушкодження вогнестрільним; які ушкодження вхідні, а які вихідні; яким снарядом причинені ушкодження; якою є дистанція пострілу, що спричинив ушкодження; в якому напрямку було здійснено постріл; під яким кутом до перешкоди було здійснено постріл, яке з пошкоджень спричинене першим пострілом та ін. [8, с.51].

Таким чином, з вищевказаного можна зробити **висновки**, що в діяльності як слідчих та прокурорів, що здійснюють досудове розслідування, так і оперативних співробітників, які діють в межах наданих їм прав та можливостей із протидії злочинності, криміналістична діагностика має важливе значення. Досліджуючи наслідки кримінального протиправного прояву або ознаки підготовки до його вчинення, співробітники правоохоронних органів широко використовують діагностування різноманітних об'єктів, їх станів, процесів, які мають відношення до події злочину чи кримінального проступку.

Список використаних джерел:

1. Аверьянова Т.В. Криміналістика : учебник для вузов / под ред. Р.С.Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. – М. : Норма, 2006. – 992 с.
2. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров [та ін.]. – К.: ЮрінкомІнтер, 2011. – 504 с. бібліогр.: 490-495.
3. Корухов Ю.Г. Криміналістическая диагностика при расследовании преступлений : научно-практическое пособие / Ю.Г.Корухов. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 288 с.
4. Осипов И.Н. Основные вопросы теории диагноза/ И.Н. Осипов, П.В. Копнин. Изд.2-е, доп. и испр.– Томск : Изд-воТомскогоун-та, 1962. – 190 с.
5. Тарасов К.Е. Общая методология процесса диагностики как специфического вида познания : автореф. дисс.... докт.философ.наук / К.Е.Тарасов. – М., 1969. – 36 с.
6. Авилов Н.К. Гносеологические проблемы диагностического мышления: автореф. дисс. ... канд.философ. наук / Н.К. Авилов. – Омск, 1977. - 20 с.
7. Снетков В.А. Проблемы криминалистической диагностики. – В кн.: Труды ВНИИ МВД СССР. № 23. – М., 1972. – С.103-106.
8. Горбачев И. В. Современные возможности экспертизы оружия и следов выстрела / И. В. Горбачев, И. Н. Шлюдина, А. Н. Астапов // Теория и практика судебной экспертизы. № 1(1), 2007. – С.46-56.

Полянская Г. С. Методологические основы криминалистической диагностики и ее значение в уголовном процессе / Г. С. Полянская // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 436-441.

Статья посвящена освещению методологических основ криминалистической диагностики как самостоятельного учения в криминалистике. На основе определений понятия и сущности криминалистической диагностики, предложенных отечественными и зарубежными учеными, предпринята попытка осмыслить место криминалистической диагностики в раскрытии и расследовании уголовных правонарушений.

Ключевые слова: "криминалистическая диагностика", "диагностический признак", "методология".

Polyanskaya G. S. Methodological bases of criminalistics diagnostics and its value in criminal procedure / G. S. Polyanskaya // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 436-441.

The article is devoted illumination of methodological bases of criminalistics diagnostics as independent studies in criminalistics. On the basis of determinations of concept and essence of criminalistics diagnostics, offered domestic and foreign scientists, an attempt to comprehend the place of criminalistics diagnostics in opening and investigation of criminal offences is undertaken.

Keywords: "criminalistics diagnostics", "diagnostic sign", "methodology".